

Stavangers første jøder - Andreas Lewens

Arne kvitrud, versjon 7.11.2024

Noen jøder som ble fordrevet fra Spania og Portugal i 1492 og 1497, fikk adgang til Norge gjennom en spesiell dispensasjon. Christian IV ga jøder begrensede rettigheter til å reise i kongedømmet, og i 1641 ble askenasiske jøder gitt tilsvarende retter.¹ Askenasiske jøder er et jødisk samfunn med opprinnelse langs Rhinen og i Nord-Frankrike.²

De første kjente jødene i Stavanger kom 5. januar 1683, da Moses Först, jøde fra Altona, og hans tjener Levin Abraham viste fram sine pass i Stavanger.³ Altona er i dag en bydel vest i Hamburg, som tidligere var en egen by. De var øyensynlig bare i byen en kort stund.

Christian Vs lov fra 1687 avskaffet disse rettene ved uttrykkelig å nekte jøder adgang, såfremt de ikke ble gitt en spesiell dispensasjon. Jøder som oppholdt seg ulovlig i riket, ble fengslet og utvist. Forbudet varte fram til 1851.⁴

4. desember 1690 troppet Andreas Lewens opp hos byfogden i Stavanger, og betalte to daler i kontribusjonsskatt.⁵ Årsaken var at han aktet å gifte seg med byfogd Cort Høyers stedatter Ellen Knudsdatter.⁶ Han opplyste at han er «af Jydsh Nation» - av jødisk nasjonalitet. 7.12.1692 ble de to gift.⁷ Hun omtales som Ellen Knudsdatter Koch. Hun ble født i 1663, og var datter av handelsborgeren Knud Knudsen Koch og Gjertrud Jørgensdatter.⁸ 29.9.1692 ble datteren Elisabeth døpt.⁹

Han var født i Hamburg.¹⁰ I 1695 fikk han et krav fra Hamburg i forbindelse med farsarven.¹¹ Han hadde også familie der, men uten at jeg har undersøkt det nærmere. Han må også etter loven fra 1687 ha hatt spesiell tillatelse til å komme hit.

Levens betalte kontribusjonsskatt i 1690, som om han var borger. I 1691 kjøpte han Torget 7 – dagens Burger King-hus.¹² Han ble borger 1692.¹³ Med det fikk han rett til å drive handel. Han hadde en krambod, trolig i tilknytning til huset. Trolig bodde han her så lenge han bodde i byen.

¹ Wikipedia: Jøder i Norge, besøkt 9.9.2018.

² Wikipedia: Askenaser, besøkt 9.9.2018.

³ Gundersen Erik: Samlinger til Stavangers historie, bind 3, 1953 side 98 - [Samlinger til Stavangers historie. 3 : Stavanger rettsprotokoller 1617-1722 i utdrag : etter A.E. Erichsens og Axel Kiellands manuskripter.](#)

⁴ Wikipedia: Jøder i Norge, besøkt 9.9.2018.

⁵ Fornavnet skrives som Andreas eller Anders. Etternavnet skrives som Levens eller Lewens.

⁶ Riksarkivet, Rentekammeret, Byregnskaper, Stavanger, Konsumsjonsregnskaper 1681-1682: 023, 1683-1685: 024 og 1690-1694: 025. Copulations Penge fra Stavanger by. «*Andreas Levens af Jydsh Nation, som sig her paa Stæden vill med fæste og vinde til Borgerskab, og nu agter at Copuleres med Cort Høyer Byefrifuers Stifdatter Ellen Knudzdatter, Betalt Copulationpenige som om Borger*»

⁷ Axel Kielland, Stavanger borgerbog, side 82 - [Stavanger borgerbog 1436-1850](#)

⁸ Axel Kielland, Stavanger borgerbog, side 82 - [Stavanger borgerbog 1436-1850](#)

⁹ [Kirkebok for Stavanger \(inkl. Hetland og Randaberg\) : døpte 1688-1727 : 1](#) side 28

¹⁰ [inger til StaSamlvangers historie. 2](#) side 30

¹¹ Stavanger byarkiv (SBA), PA 267 Axel Kielland, Boks 2, pakke II og III, Tollvesenet med henvisning til pakke 134.

¹² [Samlinger til Stavangers historie. 2](#) side 465

¹³ Axel Kielland, Stavanger borgerbog, side 82 [Stavanger borgerbog 1436-1850](#)

Han kjøpte i 1693 en galiot på ni lester i Kristiansand, som het Haabet. Den var da ti år gammel.¹⁴ Ni lester betydde at det var plass til 108 tønner om bord. Galioter var handelsfartøy med en mast plassert på framme ved en tredjedel av skipslengden. Det som først og fremst kjennetegnet den en var den åpne akterstevnen med en lang rorpinne.¹⁵ Galioten til Andreas var fram til 1693 bare blitt brukt til innenrikstrafikk, men i 1693 fikk han også tillatelse til å bruke den utenriks.¹⁶ 9.1.1695 var Lewens selv skipper, og den skulle seile til Nederland eller England. Senere i 1695 var Haabet i Hamburg.¹⁷ 22.4.1697 fikk han lov til å dra til Elben eller Nederland.¹⁸ I 1697 var det også handel med Lubeck.¹⁹

Han fikk fra 1695 pengeproblemer.²⁰ Grunnen kan være at Haabet ble holdt tilbake i Hamburg.²¹ Før 1695 arbeidet han for Ernst Frette i Kristiansand. Han gjorde ikke opp for seg, og saken verserer til 1699 med krav og motkrav.²² 1.2.1696 pantsatte han alt han eide for 300 danske riksdaler.²³

I 1699-1700 var han i strid med Arnout Stewens i Amsterdam om noen veksler.²⁴ Dette var om et kullbrenneri i Ryfylke.²⁵ Her betalte Levens i 1700.²⁶

I 1695 ble han fenrik i Stavanger.²⁷ Fenrik var en offisersstilling, så han hadde trolig en utdanning fra Tyskland.

Han konverterte og ble kristen. Det må ha vært før han giftet seg. Det ser vi av at han var fadder for en rekke barn fra 28.2.1692 fram til 25.5.1703.²⁸ 3.1.1697 og 28.6.1698 kjøpte han til sammen to benkeseter på rad 11 på herresiden (sørsiden) i Domkirken.²⁹ 9.3.1697 bevitnet han et dokument om domkirken.³⁰

Kona Ellen døde 8.9.1701.³¹ To måneder etter sa han opp borgerskapet.³² 13.10.1704 ble huset med hage som Andreas Lewens tidligere bebodde, lagt ut for salg. 5.10.1707 ble det

¹⁴ [Stavanger sjøfarts historie : seilskibene og seilskibsfarten i aarene fra 1600 til 1922](#) side 8.

¹⁵ Wikipedia: Galiot, besøkt 15.9.2018.

¹⁶ Stavanger sjøfartshistorie, side 8 - [Stavanger sjøfarts historie : seilskibene og seilskibsfarten i aarene fra 1600 til 1922](#).

¹⁷ [Samlinger til Stavangers historie. 3 : Stavanger rettsprotokoller 1617-1722 i utdrag : etter A.E. Erichsens og Axel Kiellands manuskripter](#) side 104

¹⁸ [Samlinger til Stavangers historie. 3 : Stavanger rettsprotokoller 1617-1722 i utdrag : etter A.E. Erichsens og Axel Kiellands manuskripter](#) side 107

¹⁹ [En by i kamp : Stavanger bys historie 1536-1814](#) side 199

²⁰ [Overhoffrettsdomar. 3 : 1690-1699](#)

²¹ [Norske kongebrev : med innlegg : register. 6 : Kongebrev under Christian V : 1695-1699](#) side 43

²² [Norske kongebrev : med innlegg : register. 6 : Kongebrev under Christian V : 1695-1699](#) side 21 og 58

²³ SAS, Pantebok IIa Stavanger, side 13

²⁴ [Norske kongebrev : med innlegg : register. 6 : Kongebrev under Christian V : 1695-1699](#) side 195. [Norske kongebrev : med innlegg : register. 7 : Kongebrev under Fredrik IV : 1699-1703](#) side 52,

²⁵ SBA, PA 267Axel Kielland, Boks 2, pakke II og III.

²⁶ [Samlinger til Stavangers historie. 3 : Stavanger rettsprotokoller 1617-1722 i utdrag : etter A.E. Erichsens og Axel Kiellands manuskripter](#) side 227.

²⁷ Sverre Steen: Stavanger borgerverbning, Stavanger Litografiske Anstalt A.S., Stavanger, 1925, side 24 - [Stavanger borgerverbning](#).

²⁸ [Kirkebok for Stavanger \(inkl. Hetland og Randaberg\) : døyte 1688-1727 : 1](#) side 94.

²⁹ SBA, PA 267 Axel Kielland - [kvitrud.no/1698-Kirkestoler.htm](#)

³⁰ SBA, PA 267 Axel Kielland, boks 4, pakke V, legg 2 kirkeregnskaper.

³¹ Axel Kielland, Stavanger borgerbog, side 82 [Stavanger borgerbog 1436-1850](#)

³² Axel Kielland, Stavanger borgerbog, side 82 [Stavanger borgerbog 1436-1850](#)

anført at Andres Levens var reist fra byen i slett tilstand.³³ Trolig reiste han høsten 1703 eller våren 1704.

³³ Axel Kielland, Stavanger borgerbog, side 82 - [Stavanger borgerbog 1436-1850](#)